

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
INTERNATIONAL WEARING**

ӨОЖ. 341.222.26:930

<https://orcid.org/0000-0001-5674-2976>

Тилеукулова Г.С.

7M02220 «Тарих» мамандығының магистранты.

М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

**1991-2021 жж АРАСЫНДА ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАН
РЕСПУБЛИКАЛАРДЫҢ САЯСИ ЖӘНЕ
ЭКОНОМИКА САЛАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ ТУРАЛЫ**

Автор-корреспондент: gulmira1306@mail.ru

Түйін: Мақалада 1991-2021 жж арасында Қазақстан мен Өзбекстан республикаларының саяси және экономика саласындағы қарым-қатынастары жайлы зерттеу жүргізілді. Қазақстан мен Өзбекстанның көп аспектілі өзара қарым-қатынастар курсына іске асыру кезінде олардың көпжылдық тарихы бар тарихи мәдени-рухани жақындығы толығымен ескерілгенін атап өткен жөн. Қазақстанның сыртқы саясатының маңызды басым бағыты Орталық Азияның егеменді республикаларымен, атап айтқанда Өзбекстан Республикасымен достық қатынастарды нығайту, тығыз әлеуметтік-экономикалық қатынастарды тереңдету және одан әрі дамыту, ғылыми және мәдени алмасуды кеңейту болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы ынтымақтастық қарқынды дамып келеді. Мемлекет басшылары экономикалық интеграция, сондай-ақ өңірлік қауіпсіздік мәселелерінде айқын және табысты өзара іс-қимыл жасайды, бұл екі тарап үшін де қажет.

Кілт сөздері: Қазақстан, Өзбекстан, дипломатия, саяси және экономикалық жағдай, мәдени ынтымақтастық

Кіріспе. Тәуелсіз Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және рухани өмірін түбегейлі жаңартудың маңызды нәтижелерінің қатарында республиканың егеменді дамуы жағдайында күшейген, отандық тарихты тануға деген терең қызығушылық ерекшеленеді, ол өткеннің Тарихи процестерінің бастауы арқылы қоғамның қазіргі жағдайын бағалау ниетімен де, оны қазіргі заманғы қоғамдық құбылыстар мен процестерді бағалау негізінде зерттеу әрекеттерімен де анықталады.

Қазіргі заманғы тарихнамалық ғылымның өзекті бағыттарының бірі Тәуелсіз Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа белсенді кірігу процестерін жүйелі ұғыну, оның ішінде көршілес Орталық Азия республикаларымен, атап айтқанда Өзбекстанмен саяси, экономикалық және мәдени ынтымақтастық саласындағы сыртқы байланыстар тәжірибесін жинақтау қажеттілігі болып табылады.

Бұл тақырыпқа ғылыми қызығушылық келесі факторлармен анықталады. Біріншіден, Қазақстан Республикасының Өзбекстан Республикасымен сыртқы байланыстарының тарихын жариялау, бір жағынан, олардың кең бірлескен үдемелі дамуы, қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық және рухани салаларында тұрақты прогресті қамтамасыз ету, екінші жағынан, біздің еліміздің әлемдік қоғамдастыққа кіруі тұрғысынан ғылыми білімдерін толықтыру. Екіншіден, әлемдік қоғамдастықтардың дамыған елдерімен ғана емес, бұрынғы кеңестік республикалармен, әсіресе көршілес Орталық Азия мемлекеттерімен достық қарым-қатынастарды сақтау, сондай-ақ одан әрі дамыту проблемаларын зерттеу халықаралық ынтымақтастықтың тетіктері мен нысандарының қазіргі заманғы жүйесінің қалыптасуы мен дамуы, сондай-ақ халықаралық қатынастар құрылымы туралы түсініктерді тереңдетуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, Қазақстан мен Өзбекстанның көп аспектілі өзара қарым-қатынастар курсына іске асыру кезінде олардың көпжылдық тарихы бар тарихи мәдени-рухани

жақындығы толығымен ескерілгенін атап өткен жөн. Қазақстанның сыртқы саясатының маңызды басым бағыты Орталық Азияның егеменді республикаларымен, атап айтқанда Өзбекстан Республикасымен достық қатынастарды нығайту, тығыз әлеуметтік-экономикалық қатынастарды тереңдету және одан әрі дамыту, ғылыми және мәдени алмасуды кеңейту болып табылады.

Бүкіл Орталық Азия өңіріндегі қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету мәселелерін шешу жөніндегі ұстанымдардың бірыңғай блогын құра отырып, террористік, экстремистік және сепаратистік күштер тарапынан орын алып отырған қатерлерге қарсы тұрудың бірлескен күш-жігеріне ықпал етеді. Сонымен бірге, мұндай өзара тиімді ынтымақтастық әлеуметтік-экономикалық проблемаларды бірлесіп жеңуге және сол арқылы Орталық Азия халықтарының интеграция бағытын ұстануға жағдай жасайды.

Осылайша, Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы өзара тиімді қатынастар мен ынтымақтастық процестерінің қазіргі кезеңдегі даму феномені, олардың жемісті тәжірибесі екі Орталық Азия мемлекеті арасындағы қалыптасқан мемлекетаралық байланыстар мен өзара байланыстардың тарихи позицияларынан ғылыми жинақтаудың пісіп-жетілген қажеттілігін туындатады.

Зерттеудің хронологиялық шеңбері егеменді Қазақстанның қалыптасуының базистік кезеңіне айналған және елдің халықаралық аренада әлемдік қоғамдастықтың толыққанды мүшесі ретінде берік орныққан 1991 жылдан 2021 жылға дейінгі отыз жылды қамтиды. Мемлекеттің бұл кезеңі осы уақыттың өтпелі кезеңдегі алғашқы реформалар мен қайта құрулар, ұлттық мемлекеттіліктің негіздерін қалыптастыру уақыты болуымен ерекшеленді. Ол жас тәуелсіз республиканың саяси, әлеуметтік-экономикалық және сыртқы саясатының құқықтық базасын құру жүйесін құрумен сипатталады.

Осы зерттеудің хронологиялық шеңберін таңдаудың айрықша ерекшелігі дәл осы кезеңде елдің сыртқы саясатының стратегиясы мен қағидаттарына сүйене отырып, Қазақстанның Өзбекстанмен мемлекетаралық қатынастары мен ынтымақтастығының сапалы жаңа негізде қалыптасуы мен дамуы болып табылады.

Қазіргі кездегі ғылыми әдебиеттерді зерттеу мәселесі бойынша талдау оның жеткіліксіз дамуы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Зерттеудің тарихнамасы қазақстандық, өзбекстандық, ресейлік және шетелдік зерттеушілердің ауқымды жұмыстарын қамтиды.

Қазақ-өзбек қарым-қатынастарының тарихын алғашқылардың бірі болып Г.И. Данилевский [1,36], Н.И. Веселовский [2,41] зерттеді. Бұл авторлардың еңбектерінде қазақ-өзбек қатынастарының тарихы туралы жеке материалдар, сондай-ақ құнды тарихи-этно-географиялық материалдарды ұсынатын Хиуа және Қоқан хандықтарының сыртқы және ішкі саяси жағдайы туралы мәліметтер бар. Көрнекті ғалым Ш.Ш.Уәлихановтың қазақ-өзбек әдеби және ғылыми байланыстарының тарихы саласындағы зерттеулері өзбектер мен қазақтардың фольклорының мазмұны мен формасы жағынан өте ұқсас екендігін, бұл олардың өмірінің тарихи қалыптасқан географиялық, экономикалық және мәдени жағдайларынан туындағанын айқын дәлелдейді [3,168]. Осыған қарамастан, айтарлықтай нақты материал бар жоғарыда аталған көздер көбінесе сипаттамалық сипатта болады.

Революцияға дейінгі кезеңдегі қазақтар мен өзбектердің өзара қарым-қатынасы мәселесіне С.Мадуанов үлкен көңіл бөлді. Автор өзінің монографиясында мұрағат материалдарының деректеріне сүйене отырып, қазақтар мен өзбектердің саяси, экономикалық және мәдени байланыстарын бейнелеген [4,97].

Кенес өкіметінің қалыптасуы және тоталитарлық жүйенің одан әрі нығаюы кезеңінде қазақ және өзбек халықтары орталықтың қысымына және басшылығына ұшырады. Орталықтың негізгі мақсаты ұлттық республикаларды құру болып табылатын межелеу саясаты бойынша негізгі жұмыстарға Т.Рысқұлов[5,2] пен М.Шоқайдың жұмыстарын жатқызуға болады [6,74]. Орта Азия республикаларының межеленуі және сол кезеңдегі қазақ және өзбек халықтарының өзара қарым-қатынасы мәселесіне еңбектерін жатқызуға

болады.

Жалпы, XX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақтар мен өзбектердің межелеу саясаты мен байланыстарына Қазақстан мен Өзбекстан зерттеушілерінің көптеген жұмыстары арналған. Қазақстан тарихшыларының, саясаттанушылары мен экономистерінің кейбір жұмыстары Қазақстанның зерттелген жылдары басқа мемлекеттермен өзара тиімді қарым-қатынасының қалыптасуы мен дамуына арналған.

XX ғасырдың 90-шы жылдарының екінші жартысында Қазақстан Республикасының таяу және алыс шетелдермен ынтымақтастығы ғылыми қызығушылық тудырады. Көрнекті мемлекет қайраткерлері, екі мемлекеттің алғашқы президенттері Н.Назарбаев [7,1], [8,3] пен И.Кәрімов[9,1] өз еңбектерінде көпвекторлы сыртқы саясатты дамыту проблемаларына өз көзқарасын білдірді. Қ.К.Тоқаевтың еңбектерінде жаңа мемлекеттің сыртқы саясатын қалыптастырудың барлық кезеңдерін дәйекті талдауға, дипломатиялық қызметтің қалыптасуына, жаһандану дәуіріндегі сыртқы экономикалық факторларға, Қазақстанның халықаралық қоғамдастықтағы рөліне ерекше назар аударылған[10, 569].

Мақаланы жазу кезінде көптеген көздер пайдаланылды. Революцияға дейінгі кезеңдегі тарихи өзара қарым-қатынастарды көрсету кезінде Өзбекстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағатының (ОАОМ) мұрағат қорлары пайдаланылды. Тақырыпты жан-жақты ашу мақсатында осы диссертациялық жұмыста мұрағаттық материалдардан басқа, «дипломатиялық курьер» журналдары мен газеттерінің статистикалық, талдау материалдары, Қазақстан мен Өзбекстанның «статистикалық жылнамалары», екі республиканың «демографиялық жылнамалары» және т.б. пайдаланылды[11,56].

Теориялық талдау. Қазақстан мен Өзбекстан геосаяси мағынада географиялық орналасуына, халқының санына, жалпы мәдениетіне, салт-дәстүрлеріне байланысты Ресей, батыс елдері үшін де, АҚШ пен Азия елдері үшін де, әсіресе Қытай үшін де маңызды республикалар болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы ынтымақтастық қарқынды дамып келеді. Мемлекет басшылары экономикалық интеграция, сондай-ақ өңірлік қауіпсіздік мәселелерінде айқын және табысты өзара іс-қимыл жасайды, бұл екі тарап үшін де қажет.

Экономикалық және саяси процестердің жоғары динамикасы біртіндеп бұл үлкен аймақты әлемдік қоғамдастықтың перспективалы орталықтарының біріне айналдырады. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін шет мемлекеттер ортаазиялық мемлекеттер мен Қазақстанға сақтықпен қарады. Бұл жаңа тәуелсіз мемлекет құру тәжірибесінің іс жүзінде болмауына, сыртқы саяси бағдарлардың анық еместігіне, теңгерімсіз экономикаға және ядролық қарудың болуына байланысты болды[12, 569].

Сонымен қатар, батыс сарапшылары бұл аймақты геосаяси конфигурацияға айтарлықтай зиян келтіруі мүмкін қақтығыс әлеуеті ретінде қарастырды. Бұл жағдайды Н.Ә.Назарбаев былай сипаттады: «тарих биполярлық әлемнің ыдырауы кезеңінде Қазақстан әлемдік саясаттың да эпицентрінде болды деп шешті. Супер державаның орнында жаңа мемлекеттер пайда болды, олардың арасында біздің елге ерекше назар аударылды. Тағдырдың қыңырлығына сәйкес, бұл назар бірінші кезекте бұрынғы КСРО-ның ядролық әлеуетінің едәуір бөлігі болғандығымен байланысты болды. Біздің болмысымызды білмеу алдымен Қазақстанның ядролық қаруға ие және бүкіл әлемдік қоғамдастыққа қауіп төндіретін Ислам мемлекеті ретіндегі теріс бейнесін қалыптастыруға себеп болды. Бұл жағымсыз образ бізге ғана емес, болашақ серіктестерімізге де әсер етті. Мұндай жағдайда Қазақстан мен Өзбекстан экономикалық, саяси, мәдени ынтымақтастық мәселелерін шешіп, өз болашағын құруға тиіс болды. Екі мемлекеттің экономикалық тепе-теңдігін және Қазақстан мен Өзбекстанда тұратын халықтардың өзіндік ерекшелігін ескере отырып, мұнда мемлекеттіліктің дамуы мен қалыптасуына, олардың жаңа жағдайдағы өзара әрекеттесуіне алғышарттар жасалды.

Қазақстан мен Өзбекстан АӨСШК, ШЫҰ, Орталық Азия экономикалық одағы сияқты ұйымдардың қатысушылары бола отырып, терроризмге, саяси және діни экстремизмге, трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа және тұрақтылық пен қауіпсіздікке

төнетін өзге де қатерлерге қарсыкүресте бірлесіп әрекет етеді. Тарихи уағдаластықтардың жетістіктері негізделген және перспективалы бастама жолынан өтті.

Қазіргі заманғы халықаралық қатынастар жүйесінің қалыптасу процесін қарастыра отырып, оның басталуы XX ғасырдың соңғы онжылдығында болғанын атап өткен жөн. Бұл, ең алдымен, социализмнің әлемдік жүйесінің құлдырауымен және КСРО-ның ыдырауымен байланысты, бұл негізінен Еуразия кеңістігіндегі геосаяси жағдайды өзгертті. Болған өзгерістер аясында посткеңестік кеңістікте ішкі және сыртқы саясатты дамыту жөніндегі басқарманың ерекше міндеттерін шешуге тап болған жаңа тәуелсіз мемлекеттердің қалыптасу және қалыптасу процесі басталды.

Өзінің даму жолын таңдап, халықаралық қатынастардың жаңа жүйесін қалыптастыруға қатысқан осындай субъектілердің бірі Қазақстан Республикасы болды.

Әлемде болып жатқан түбегейлі өзгерістерді бағалай отырып және елдің ұлттық мүдделерінен шыға отырып, республика басшылығы Қазақстанның алғаш болып қалыптасып келе жатқан Халықаралық қатынастар жүйесіне Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев халықаралық қатынастардың заманауи жүйесіне баға бере отырып қатысу мәселелеріне ерекше назар аударады[8а,3].

Қазақстан халқының және оның мемлекеттілігінің қазіргі өмірі мен қызметінде болып жатқан өзгерістер шұғыл шешуді талап ететін жаңа міндеттер қоя бастады. Осындай міндеттердің бірі елдердің сыртқы саяси қызметімен байланысты болды. Уақыттың өзі, ең алдымен, елдің стратегиясын айқындау мен сыртқы саясатының қағидаттарын әзірлеу, ал екіншіден, республиканың сыртқы саяси қызметінің конституциялық құрылымдарын құру қажеттілігін талап етті. Жас тәуелсіз ел үшін бұл деңгейдегі мәселелерді шешу оңай болған жоқ» деп Тұңғыш Президент Н.Ә.Назарбаев атап өтті[8ә,4].

Алайда, өтпелі кезеңнің барлық қиындықтарына қарамастан, Қазақстан уақыт сынақтарына лайықты төтеп бере алды. Қазақстан Президентінің басшылығымен әлемдік қоғамдастыққа кеңінен ықпалдасуға бағытталған елдің сыртқы саяси стратегиясы әзірленді. Бұл мәселені шешу елдің ұлттық мүдделерін де, соңғы уақытта әлемде болып жатқан ауқымды өзгерістерді де ескеру қажеттілігін алға тартты.

Осыған байланысты республика алдында тұрған, атап айтқанда елдердің сыртқы саяси қызметі жөніндегі міндеттерді іске асыру үшін Қазақстан басшылығы сыртқы саясаттың кең ауқымды қызметінің негізін құрайтын оның негізін қалайтын қағидаттарын әзірледі. Оларға мыналар жатады:

біріншіден, өзара мүдделерді жалпыға бірдей ескере отырып, ұлттық мүдделер приматы;

екіншіден, теңдік және өзара пайда, басқа мемлекеттердің ішкі істеріне араласпау;

үшіншіден, дүниетанымдық көзқарастардың ынтымақтастыққа ашықтығы, қоғамдық құндылықтарға бейілділігі, Бейбітшілікті қорғау және қауіпсіздік;

төртіншіден, халықаралық құқық норма алдында, мемлекетшілік басымдық;

бесіншіден, екіжақты, сондай-ақ көпжақты келісімдердің негізі ретінде сыртқы байланыстарды дамыту.

Қазақстанның сыртқы саясатының негізгі қағидаттарын айқындай және Конституциялық нормаларын әзірлей отырып, ел басшылығы сонымен қатар Қазақстанның сыртқы саяси қызметінің басым бағыттарын да айқындады. Бұл ретте әлемдегі тез өзгеріп отырған жағдайды, сондай-ақ Қазақстанның ұлттық мүдделерін ескере отырып, елдің сыртқы саясатының бірқатар басымдықтары айқындалды. Олардың ішінде: Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құрайтын беделді және көпжақты елдерді дамыту, сондай-ақ Орталық Азияның егеменді республикаларымен достық, әріптестік қатынастарды нығайту, олармен тығыз әлеуметтік-экономикалық қатынастарды тереңдету және одан әрі дамыту, ғылыми және мәдени алмасуды кеңейту сияқты елдер өз орнын тапты.

Елдің сыртқы саяси қызметінің қабылданған нормаларының, атап айтқанда, Орталық Азия өңірінің республикаларымен, атап айтқанда Өзбекстан сияқты өзара тиімді ынтымақтастығының өмірге жарқын көрінісі оның құқықтық негіздерін қалыптастырудың негізіне айналды. Сонымен қатар, Орталық Азия республикаларындағы екіжақты және көпжақты өзара қарым-қатынастардың іргетасы Тәуелсіздік алғанға дейін қаланғанын атап өткен жөн. Тарихи фактілерге сүйенсек, 1990 жылы Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Түркіменстан басшылары Алматы қаласында экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени ынтымақтастық туралы келісімге қолқойған. Содан кейін, 1991 жылы Орта Азия Республикасы мен Қазақстанның республикааралық консультативтік кеңесін құру туралы келісімге қол қойылды.[13,9]

Бұл құжат одақтық Одақ кезінде республикалардың жаңа мемлекетаралық қатынастарының негізін қалады. Бірақ, соған қарамастан, олар мемлекетаралық қатынастардың басым бағыттарын, сондай-ақ Тәуелсіз Қазақстан мен Өзбекстан Республикалары арасындағы экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени ынтымақтастықты одан әрі айқындау үшін бастапқы нүкте болды.

Алайда, осыған қарамастан, екі Орталық Азия тәуелсіз Республикалары арасындағы мемлекетаралық қатынастар мен ынтымақтастықтың қалыптасуының бастапқы кезеңінде жаңа мемлекетаралық құқықтың қалыптасуы ерекше рөл атқарды. Бұл ретте посткеңестік кеңістіктегі мемлекетаралық қатынастарды сақтау мен дамытудағы ерекше рөл 1991 жылғы 21 желтоқсанда өткен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының құрылуы заңды түрде ресімделген Алматы Тәуелсіз Мемлекеттер басшыларының кездесуіне тиесілі екенін толық негізбен атап өтуге болады[14,107]. Орталық Азияның жас республикалары осы ұйым шеңберінде қалыптасқан жаңа жағдайларды ескере отырып, мемлекетаралық ынтымақтастықтың барлық бағыттары бойынша құқықтық негіздердің жаңа жүйесін қалыптастыруға кірісті. Бұл ретте 1992 жылғы 13 наурызда Мәскеу қаласында қол қойылған «Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберіндегі тікелей ғылыми-техникалық байланыстар туралы келісім» біздің зерттеуіміз үшін айрықша болып табылады[15,28].

Өзара тиімді негізде тікелей ғылыми-техникалық байланыстарды сақтау және одан әрі кеңейту және дамыту қажеттілігін сезіне отырып, сондай-ақ ғылыми мамандардың ғылыми - техникалық ынтымақтастыққа ғалымдарды, ғылыми зерттеушілерді, Мәскеу кездесуіне қатысушы мемлекеттердің басшыларын тікелей тарта отырып, қызығушылығын ескере отырып, осы келісімді қабылдады.

Егемендік алғаннан кейінгі алғашқы жылдары ынтымақтастықтың, бірінші кезекте экономика саласындағы серпінді дамуы Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы қарым-қатынастардағы жалғыз ықтимал балама болып көрінді.

Бұған КСРО-ның кенеттен ыдырауы нәтижесінде пайда болған терең әлеуметтік-психологиялық шок ықпал етті. Сол кездегі саяси және экономикалық белгісіздік жағдайында көптеген бұрынғы кеңестік республикалар сенімді, жақын және болжамды серіктестер іздеуді қажет етті. Осыған байланысты Орталық Азияның екі ірі мемлекетінің өзара өзара қолдауға үміттеніп отырып, экономикалық ынтымақтастықты жандандыруға мүдделілік білдіргені таңқаларлық емес. Сонымен қатар, Қазақстан мен Өзбекстан халықтарының тарихи, географиялық, мәдени және тілдік қауымдастығын сол кезде көптеген бақылаушылар, соның ішінде шетелде, экономикалық өзара іс-қимыл мен болашақ интеграцияның сәтті дамуының кепілі ретінде қарастырды.

Басында, шынында да, көрші мемлекеттер арасындағы қарым-қатынас сәтті дамыды. Бұған статистика мәліметтері дәлел. Екі жақты экономикалық қатынастардың посткеңестік тарихында өзара сауданың ең үлкен көлемі 1992 жылы байқалды.

Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан Мемлекетаралық Кеңесі Атқарушы комитетінің мәліметтері бойынша, дәл осы жылы ҚР мен РУз арасындағы сауда айналымы рекордтық деңгейге 2,6 млрд АҚШ долларына жетті. Бұл ретте Өзбекстанға қазақстандық экспорт ТМД елдерімен тауар айналымының 15,2%-ын, ал өзбек тауарларының Қазақстанға импорты 12,9% -ын құрады [16,3].

Егемендік алғаннан кейінгі бірінші жылы екіжақты сауданың айтарлықтай жандануы негізінен келесі факторларға байланысты сақталды:

- КСРО-ның бірыңғай ұлттық экономикалық кешені аясында еңбек бөлінісіне республикалардың қатысуына байланысты экономикалардың өзара толықтырылуы;

- ауылдық (Қазақстанда-астық және мал шаруашылығы өнімдерін өндіру, Өзбекстанда-мақта шаруашылығы) В өңірлік мамандануының болуы;

- бірыңғай көліктік, энергетикалық және су жүйелерінің болуы және оларды бірлесіп пайдалану қажеттілігі;

- екі мемлекетте де ведомствоаралық, салалық технологиялық байланыстарды, сондай-ақ бұрынғы жоспарлы экономикаға тән басқару және жабдықтау органдарын сақтау.

Одан әрі, 1993 жылдан бастап, көршілес екі ел арасындағы экономикалық ынтымақтастық қарқыны айтарлықтай төмендеді.

Экономикалық ынтымақтастықтың маңызды салалары, соның ішінде сауда, бірлескен кәсіпорындардың қызметі, екі елдің өндірістік кооперациясы мен экономикалық интеграциясы жөніндегі жобаларды іске асыру тоқырау жағдайында болды. Екіжақты тауар айналымының жыл сайынғы қарқынды төмендеуі осы көрсеткіштің нақты параметрлері 1999 жылы Өзбек кедендік статистикасының деректері бойынша 249,1 млн. Осылайша, 1992 жылмен салыстырғанда өзара сауда көлемі 10 еседен астам азайды.

Президент Н.А.Назарбаев ресей «Тәуелсіз газетінде» өте тиісті келтірді изречение бір қазіргі заманғы авторлар: «Шамалы штука болжау болашақ, сіз жақсы көріңіз табуға осы!». Бұдан әрі, ТМД перспективалары туралы айта отырып, ол: «Достастық айқындаушы кезенді бастан өткеруде, және нақ бүгін біздің көптеген жылдарға арналған дамуымыздың аса маңызды алғышарттары қалыптасуда». Қазақстан Мемлекет басшысының бұл ойлары Өзбекстанмен ынтымақтастыққа да қатысты.

Көршілес екі мемлекет арасындағы экономикалық өзара іс-қимылда проблемалардың болуы әртүрлі себептерге байланысты болды.

Тәуелсіздік алғаннан кейін бірден Қазақстан да, Өзбекстан да өзінің стратегиялық міндеті ретінде әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономика құруды жариялады. Алайда, дамудың бірыңғай мақсатын таңдап, екі мемлекет оған жетудің нақты тәсілдеріне түбегейлібөлінді, әлеуметтік-экономикалық реформаның радикалды және жеделдетілген әдістерін таңдады.

Өзбекстанда, керісінше, елдің қоғамдық өмірінде, оның ішінде экономика саласында біртіндеп және кезең-кезеңмен қайта құру тактикасын ұстанды. Мәселен, Өзбекстан Президенті И.А. Каримов тұжырымдаған өтпелі кезең саясатының бес негізгі қағидатының бірі «...жаңа экономикалық, нарықтық қатынастардың қалыптасуы байыпты, ойластырылған, кезең-кезеңімен жүзеге асырылуы тиіс» [9а,614].

Реформалардың таңдап алынған қисынына сәйкес Қазақстанда шағын да, үлкен де жекешелендіру жедел қарқынмен жүргізілді. Нәтижесінде, мұнда олар экономиканы басқарудың әкімшілік әдістерін қолданудан тез бас тартты. Елдің экономикалық өмірі барынша ырықтандырылды. Мұндай реформаның сөзсіз шығындары өндірістің айтарлықтай төмендеуі, жұмыссыздар санының күрт өсуі болды. Сонымен бірге, нақты меншік иелерінің класын қалыптастыру, шаруашылық жүргізудің нарықтық тетігін құру, шығынды салалар мен кәсіпорындарды ұстау бойынша мемлекеттік бюджеттен жүктемені алып тастау Қазақстан экономикасында болған қайта құрулардың оң нәтижелері болды.

Өз кезегінде, Өзбекстан тәуелсіздік алған сәттен бастап жүргізіліп жатқан реформалардың баяу қарқынының арқасында ТМД-ның басқа мемлекеттерімен салыстырғанда өндіріс құлдырауының неғұрлым төмен көлеміне ие болды. РУз экономикасының ең жоғары құлдырауы 1995 жылы байқалды, содан кейін оның жалпы ішкі өнімінің (ЖІӨ) көлемі 1991 жылғы деңгейге қарағанда 81,5%-ға дейін қысқарды, ТМД-ның басқа елдерінің көпшілігінде өндірістің төмендеуі 50 және одан да көп пайызды құрады.

Ресми мәліметтер бойынша, Өзбекстан экономикалық дамудың салыстырмалы түрде жоғары қарқынымен ерекшеленеді.

1999 жылы бұл елдің ЖІӨ 1991 жылғы деңгейге қарағанда 95%-ға жетті.

ТМД-ның басқа елдерімен салыстырғанда Өзбекстан өнеркәсіп салаларындағы сөзсіз құрылымдық өзгерістерге байланысты аз шығынға ұшырады. РУз сонымен қатар өзінің негізгі экспорттық тауарларын-мақта мен Алтынды салыстырмалы түрде тез басқа нарықтарға қайта бағыттап алды.

Мұның бәрі, ең алдымен, Өзбекстанда мемлекеттің экономика саласындағы жетекші рөлінің сақталуына байланысты мүмкін болды. Бұл жағдай өтпелі кезеңдегі оның функцияларын нақты түсінуге байланысты болды. Президент И.Каримовтың айтуынша, мемлекет басты реформатор және өзгерістердің бастамашысы болуы керек еді [9а,700].

Батыс сарапшыларының бағалауы бойынша, өткен жылдары шетелдік сатып алушылардың белсенділігі көбінесе Өзбекстандағы қолайсыз инвестициялық климатпен және өзбек үкіметі жекешелендіретін объектілерге белгілеген шамадан тыс жоғары бағалармен шектелді.

РУз ресми статистикасының деректері бойынша 1999 жылы мемлекеттік емес кәсіпорындарда өнеркәсіптік өнімнің 61,4% және ауыл шаруашылығы өнімінің 98,7% өндірілді. Шын мәнінде, Өзбекстанда мемлекет қатысатын көптеген шаруашылық субъектілері жеке санатқа енгізілген. Сондықтан кәсіпорындардың қайта құрылуы әрдайым жаңа нақты иелердің пайда болуына әкелмеді. Бұл әсіресе бұрынғы мемлекеттік кәсіпорындар негізінде Акционерлік қоғамдар құрылған жағдайда көрінді. Көптеген ірі шаруашылық жүргізуші субъектілер акцияларының бақылау пакеттерін қамтамасыз ете отырып, мемлекет экономиканың негізгі секторларында өз ықпалын сақтап қалды.

Нәтижелер мен талқылау. Сонымен бірге ол экономикаға белсенді араласу саясатын жалғастырды. Өзбекстанда Директивті жоспарлау элементтері болды, әсіресе ауыл шаруашылығында, инвестициялар мен несиелерді тарту және бөлу туралы орталықтандырылған шешім қабылдау жүйесі, жекелеген салалар мен кәсіпорындарға тікелей және жанама субсидия беру механизмі, бағалар мен сыртқы экономикалық қызметті мемлекеттік бақылау орын алды.

Көршілес екі мемлекеттің реформалау қарқынындағы айырмашылықтар мұнда нарықтық инфрақұрылым объектілерінің әртүрлі даму деңгейіне әкелді.

Мәселен, қазіргі Қазақстанның банктер, биржалар, сақтандыру компаниялары және басқа да нарықтық атрибуттардың жеткілікті дамыған жүйесі бар. Бұл қазақстандық кредиттік мекемелердің халықаралық рейтингтерін арттыруда және халықаралық әріптестер тарапынан оларға деген сенімді нығайтуда көрініс тапты. Бағалы қағаздар нарығы қарқынды дамуда. Еуробондтар эмиссиясынан кейін Қазақстан Халықаралық қаржы нарығының субъектісі болып табылады.

Керісінше, Өзбекстанда бұл процесс тек қалыптасу кезеңін бастан өткерді. Тек 2000 жылдың сәуірінде Өзбекстан үкіметі банк секторын жекешелендіру бағдарламасын жариялады. 90-жылдардың соңында Өзбекстанда 33 коммерциялық банк жұмыс істеді, олардың тек 8-і ғана жеке болды. Сонымен қатар, ДСБ-ның 5 ірі несиелік мекемелерінде барлық банк активтерінің 90%-ы шоғырланған. Өзбекстанның ең ірі коммерциялық банкі сыртқы экономикалық қызметтің Ұлттық Банкі (НБУ) толығымен мемлекеттік меншікте және елдің сыртқы сауда айналымының 85% - на дейін қызмет көрсетеді [17,3].

2001 жылдың соңына дейін екі ірі коммерциялық банктің, оның ішінде ҰБҚ-ның бөліктері шетелдік инвесторларға сатылуы тиіс.

Өзбек Қаржы нарығы да дамудың бастапқы кезеңінде болды. В сауда-саттығына тек 6 айдан 12 айға дейінгі мемлекеттік қарыз облигациялары, сондай-ақ акциялар қатысты. Бұл ретте кәсіпорындардың бағалы қағаздарын шығару көлемі өте мардымсыз. Сирек мысал ретінде 2000 жылы жүзеге асырылған «Өзбекнефтегаз» Ұлттық холдинг компаниясының 120 млн.сум (шамамен 0,5 млн, АҚШ доллары) мөлшеріндегі корпоративтік қағаздарының эмиссиясын атауға болады [18,3].

Қорытынды.

Посткеңестік кеңістікте жаңа тәуелсіз мемлекеттердің пайда болуымен олардың әрқайсысы үшін ішкі және сыртқы саясаттың стратегиялық бағытын дербес анықтауға кең мүмкіндік ашылды. Бұл ретте Орталық Азия республикалары мұндай мүмкіндіктен айырылған жоқ, осыған байланысты осы өңірде тұратын халықтардың ұлттық мүдделері мен ділін негізге ала отырып, олар өзара тиімді қатынастар мен ынтымақтастықтың негіздерін қалау мен дамытуға кірісті. Орталық Азия республикаларының мұндай ұстанымы әлемдік қоғамдастық ауқымында болып жатқан халықаралық қатынастардың сапалы жаңа жүйесін қалыптастыру процесіне толығымен сай келді.

Орталық Азия өңірі шеңберінде ынтымақтастықтың мемлекетаралық қатынастарының жаңа жүйесін қалыптастыру Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы қалыптасқан өзара қарым-қатынастар мысалында айқын байқалады [19,3].

Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы 1991-2021 жылдардағы саяси, экономикалық және мәдени байланыстардың қалыптасуы мен даму барысын бақылай отырып, мынадай қорытындыға келді:

1. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған алғашқы күннен бастап елдің әлеуметтік-экономикалық және мәдени-рухани дамуының стратегиялық жоспарларын жүзеге асыру үшін және алдағы болашақтың негізгі міндеттерінің бірі ретінде елде де, жалпы өңірде де қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету қажеттілігі маңызды саяси және әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешуге көзқарастар мен тәсілдердің бірлігі олардың арасында өзара тиімді қатынастар мен ынтымақтастық орнатуға қолайлы әсер етті.

2. қатынастардың негізгі халықаралық-құқықтық құжаттары Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы мәңгілік достық пен ынтымақтастық туралы шарт (1998 жылғы 31 қазан) және Қазақстан мен Өзбекстан президенттері арасында екіжақты негізде қол қойылған стратегиялық әріптестік туралы шарт (2013 жылғы 14 маусым) болып табылады.

3. Ғылыми-техникалық саладағы ынтымақтастықты дамыта отырып, Орталық Азия мемлекеттерінің басшылары бірлескен күш-жігермен өтпелі кезеңнің маңызды әлеуметтік-экономикалық міндеттерін шешуге қол жеткізу мақсатын көздеді.

4. Қазақстан басшылығы өскелең ұрпақтың жан-жақты дамыған тұлғасын тәрбиелеуге ерекше мән берді. Осыған байланысты, біздің елімізде «Білім туралы» Заң және әлемдік қоғамдастық тарапынан кең қолдау тапқан бірқатар басқа құжаттар қабылданды және әзірленді.

5. Барлық уақытта мемлекеттер арасындағы достық пен ынтымақтастықты нығайтуда халық дипломатиясы маңызды рөл атқарды. Ол халықтардың мәдени-рухани қарым-қатынасының түрлі нысандарын бойына сіңіре отырып, мемлекетаралық қатынастардың жақындасуы мен нығаюында маңызды фактор ретінде көрінді.

Бұл үдеріс Қазақстан мен Өзбекстан халықтарының өзара қарым-қатынасынан да көрініс тапты.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Данилевский Г.И. Описание Хивинского ханства. Записки РГО. Спб.,1851
- 2 Веселовский Н.И. Очерк историко-географических сведений о Хивинском ханстве от древнейших времен до настоящего. Спб.,1877
- 3 Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений. Алма-Ата, 1961. Т.1. С.430
- 4 Мадуанов С. История казахско-узбекских отношений в XIX-начале XX вв. Туркестан, 1992. 180 с.
- 5 Рыскулов Т. Мусбюро РКП(б) 1919-1920. Ташкент. 1920. С.2;
- 6 Шокай М. Түркістаның қилы тағдыры. Алматы. 1922. 83 б.
- 7 Назарбаев Н.А. Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства. Алма-Ата. 1992. С.4

8 Назарбаев Н.А. Казахстан-2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана// «Казахстанская правда». 13 октября 1997.

9 Каримов И.А. Наша цель - Независимость и процветание родины, свобода и благополучие народа// «Народное слово». 2000. 23 января.

10 Токаев К.К. Под стягом независимости: Очерки о внешней политике Казахстана. Алматы, 1997. 736 с.

11 Өзбекстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің қолданыстағы мұрағаты (бұдан әрі - МДК РУз.) Халықаралық байланыстар Департаменті. 21 б.

12 Арыстанбекова А. Казахстан в ООН: История и перспективы. Алматы. 2004. 434с.

13 Бурханов К.Н., Мажитов С.Ф. Казахстанская дипломатия: диалог времен и уроки истории // Отан тарихы. 2006. №3 С. 5-15

14 Мендикулова Г.М. Исторические судьбы казахской диаспоры. Происхождение и развитие. Алматы, 1997. 264.

15 Узбеков У. Политические аспекты казахстанско-узбекистанских отношений: Автореф. ... канд. полит. наук. Алматы, 2000. 30 с.

16 Мажитова Ж. Сотрудничество Казахстана и Узбекистана в современных условиях: исторический аспект (1991-2008 гг.): Автореф. ... канд. истор. наук. Алматы, 2010. 30 с.

17 Атаджанова С. Научно-техническое и культурное сотрудничество Республики Узбекистан с Казахстаном и Кыргызстаном (1991-2001 гг.): Автореф. ... канд. истор. наук. Ташкент, 2009. 30 с.

18 Хакимов Р. Международно-правовые вопросы признания и правопреемства Республики Узбекистан. Ташкент: Узбекистан, 1996. 124 с.

19 Центральная Азия: по пути в мировое сообщество. М.: Институт Востоковедения РАН, 1995. 178 с.

Аннотация: В статье проведено исследование о политических и экономических отношениях между Республикой Казахстан и Узбекистаном в 1991-2021 гг. Следует отметить, что при реализации курса многоаспектных взаимоотношений Казахстана и Узбекистана в полной мере учитывалась их историческая культурно-духовная близость с многовековой историей. Важным приоритетным направлением внешней политики Казахстана является укрепление дружественных отношений с суверенными республиками Центральной Азии, в частности Республикой Узбекистан, углубление и дальнейшее развитие тесных социально-экономических отношений, расширение научного и культурного обмена. На сегодняшний день сотрудничество между Казахстаном и Узбекистаном динамично развивается. Главы государств четко и успешно взаимодействуют в вопросах экономической интеграции, а также региональной безопасности, что необходимо для обеих сторон.

Ключевые слова: Казахстан, Узбекистан, дипломатия, политическая и экономическая ситуация, культурное сотрудничество

Abstract: the article conducted a study of relations between the republics of Kazakhstan and Uzbekistan in the political and economic sphere between 1991 and 2021. It should be noted that when implementing the course of multi-faceted relations between Kazakhstan and Uzbekistan, their historical cultural and spiritual proximity with a centuries-old history is fully taken into account. An important priority of Kazakhstan's foreign policy is to strengthen friendly relations with the sovereign republics of Central Asia, in particular with the Republic of Uzbekistan, deepen and further develop close socio-economic relations, and expand scientific and cultural exchange. Today, cooperation between Kazakhstan and Uzbekistan is developing dynamically. The heads of state will clearly and successfully interact in matters of economic integration, as well as regional security, which is necessary for both sides.

Keywords: Kazakhstan, Uzbekistan, diplomacy, political and economic situation, cultural cooperation